

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

УДК 340.12

А. Перепелюк, аспірантка відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Механізм правозастосування: структура та принципи організації

Правозастосування є однією з важливих сторін функціонування держави та державного апарату. Це складний процес реалізації матеріального права в процесуальній формі, у результаті якого виникають, змінюються чи припиняються правовідносини. Швидкоплинні процеси в суспільному житті зумовили необхідність подальшого проведення досліджень у сфері правозастосування та формування нових підходів, які необхідні для більш ефективного використання теоретичних розробок у практичній діяльності. Поліструктурність та стадійність механізму правозастосування надає можливість говорити про наявність спеціального механізму цього різновиду юридичної діяльності.

Аналіз правозастосування як особливий механізм не отримав у науці належної уваги. На жаль, серед наукових доробок українських вчених це питання майже зовсім не досліджено, на відміну від російського досвіду наукового аналізу цієї категорії у галузі теорії держави і права. Зокрема, питання аналізу правозастосування як самостійного механізму реалізації норм права досліджено: Ю. Н. Бро, Л. С. Зусем, О. С. Категов, І. П. Левченко, І. Л. Невзоровим, А. В. Старостюк, Т. І. Тарахоніч, Ю. О. Тихомировим, О. А. Чвановим, В. А. Юсуповим.

Метою цієї публікації є аналіз закономірностей механізму правозастосування, його складу, форм прояву та принципів організації. Досягнення поставленої мети потребує з'ясування категорії «механізм» в аспекті її змісту та походження.

У науковій літературі під поняттям «механізм» розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу¹. Механізм (від. грец.

---

¹ Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. М. Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – С. 97.

mechane — зняряддя, машина) — це засіб для передачі та зміни рухів, які формують систему тіл (елементів), в якому рух одного або декількох тіл (провідних) викликає достатньо визначений рух інших тіл системи¹.

Досить вдало, на нашу думку, сформулював бачення правового механізму К. В. Шундіков, який зазначив, що правовий механізм являє собою необхідний та достатній для досягнення конкретної юридичної цілі системний комплекс юридичних засобів, що організовані послідовно і діють поетапно, відповідно до нормативно заданої схеми (процедури)².

Указане свідчить, що правовий механізм — це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів. Правові механізми притаманні як теорії держави і права, так і галузевим наукам. Так, у конституційному праві є правовий механізм проведення виборів, у цивільно-процесуальному праві механізм розгляду цивільних справ тощо³. Найбільш дослідженим у сучасній науці є механізм правового регулювання.

Під правовим регулюванням розуміється спеціально-юридичний вплив об'єктивного та суб'єктивного права, всієї сукупності правових засобів на суспільні відносини з метою досягнення відповідних результатів⁴. Характеристика механізму правового регулювання здійснюється через правові засоби, як інструменти результативного впливу на суспільні відносини, взяті в єдності та взаємодії, які складають цілісний механізм правового регулювання. Тобто у даному випадку інструментальний підхід є домінуючим при розгляді цієї юридичної категорії.

Під інструментальним підходом розуміється спосіб правового пізнання, який надає можливість визначити набір гарантованих державною владою, правовою системою та всією сукупністю панівних від-

¹ Словарь иностранных слов. – М., 1980. – С. 316.

² Шундикова К. В. Механизм правового регулирования : учеб. пособие / К. В. Шундикова ; под ред. Малько. – Саратов : СГАП, 2001. – С. 42.

³ Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т. І. Тарахонич // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 42–46.

⁴ Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // СГП. – 1987. – № 6. – С. 289.

носин юридичних засобів, які пропонуються законом адресатам правових установок для досягнення соціально значимого результату¹.

Правові засоби при інструментальному підході до права складають його сутність, у різних площинах соціально-правової дійсності утворюють відповідні зв'язки, комплекси, своєрідні юридичні механізми. Тобто правові засоби об'єднуються у блоки, які, у свою чергу, створюють у механізмі правового регулювання відносно самостійні юридичні механізми, так звані «зв'язки», «зчеплення», визначаючи особливості «роботи» права на окремих ділянках правового регулювання.

У площині нормативного регулювання правові засоби виокремлюються в правові інститути, субінститути, правові утворення, категорії, для кожного із яких характерний свій набір правових засобів. Під час реалізації права ці засоби формують адекватний йому механізм. Цей механізм також вимагає використання в різноманітних ситуаціях конкретних правових засобів, які в подальшому можуть бути виокремлені у відповідні категорії юридичних справ (інститут приватної власності, інститут опіки та піклування).

Отже, правові засоби — це інституційні утворення правової дійсності, використання яких у спеціально-правовій сфері приводить до досягнення відповідних результатів у вирішенні соціально-економічних, політичних завдань та проблем, які постають перед суспільством та державою².

Із точки зору функцій та змісту основних елементів, механізм правозастосування виступає як особлива підсистема механізму правового регулювання, за допомогою якої об'єктивне та суб'єктивне право реалізується у фактичній поведінці суб'єктів, втілюється у життя. Якщо механізм правового регулювання — це взята в єдності система правових засобів, за допомогою якої забезпечується владний вплив на суспільні відносини, то механізм правозастосування виступає як система правових засобів, що здатні забезпечити такий вплив та контроль із боку держави.

Цілком очевидно є наявність спільних рис механізму правового регулювання та механізму правозастосування. Механізм правового

¹ Гойман-Калинский И. В. Элементарные начала общей теории права : учеб. пособие для вузов / И. В. Гойман-Калинский, Г. И. Иванец, В. И. Червонюк ; под общ. ред. В. И. Червонюка // Право и закон. – М. : КолосС, 2003. – С. 27.

² Сапун В. А. Деятельность по использованию правовых средств в реализации советского права / В. А. Сапун // Проблемы реализации права : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1990. – С. 10.

регулювання проходить стадію загальної дії правових норм (на якій відбувається регламентація поведінки суб'єктів), стадію виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (коли виникають правовідносини), яка, у свою чергу, переходить у стадію реалізації прав та обов'язків¹. Остання передбачає перетворення в життя прав та обов'язків, їх трансформацію у фактичну поведінку суб'єктів. Дія, функціонування механізму правозастосування збігається з двома останніми стадіями і здійснюється на готовій, діючій нормативній базі. Тобто у відповідний момент «режими» функціонування цих механізмів збігаються.

Найбільш повне визначення «механізму правозастосування» було надано Л. Б. Зусем. На його думку, це «система правових актів, діянь, рішень компетентних органів та осіб, унаслідок яких з'являються, виявляються та перетворюються в життя організаційна та правозабезпечувальна функції правозастосування»².

Характеризуючи правозастосування як відповідну форму реалізації права, Ю. Н. Бро зазначає, що воно являє собою державно-правовий метод перетворення приписів права в життя. У цьому значенні правозастосування стає ніби спеціальним «механізмом», який пов'язує норму права, що застосовується, з її повною реалізацією у поведінці суб'єктів права. Цей механізм передбачає обов'язкову участь компетентних органів, наділених владними повноваженнями, а це, у свою чергу, і забезпечує приведення до життя вимог норм права³.

О. А. Чванов вважає, що в механізмі правозастосування норма права не тільки конкретизується, а й «оживає», діє, тобто реалізується. Це здійснюється шляхом роздвоєння єдиного (норма права) на «протилежності» (суб'єктивне право та юридичні обов'язки)⁴.

У межах інструментального підходу під *механізмом правозастосування* варто розуміти сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних правових засобів, які використовуються державою,

¹ Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – С. 34.

² Зусь Л. Б. Правоприменение: его механизм, понятие / Л. Б. Зусь // Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения. – Волгоград, 1991. – С. 9–13.

³ Бро Ю. М. Проблемы применения советского права / Ю. М. Бро. – Иркутск, 1980. – С. 13.

⁴ Чванов В. А. Механизм правоприменения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. А. Чванов. – Саратов, 1995. – С. 90.

її органами та посадовими особами з метою забезпечення законного, справедливого та обґрунтованого застосування права відповідно до волі законодавця. Завдяки цим елементам забезпечується своєчасний розвиток правозастосовчого процесу у відповідних законодавчих межах, долаються різноманітні перешкоди, виникають та розвиваються нові зв'язки і відносини.

Проте механізм правозастосування є комплексним правовим утворенням та найбільш об'ємною ланкою в механізмі правового регулювання. Тому, досліджуючи цю юридичну категорію, потрібно найбільш повно враховувати весь спектр зв'язків та компонентів, що входять до її складу. Принагідно варто використати саме системний підхід у дослідженні механізму правозастосування, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем, які орієнтують дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на вияв у ньому багатоманітних типів зв'язків і зведення їх у єдину теоретичну картину¹.

За таких обставин механізм правозастосування є динамічною, функціонально складною системою, до якої належать відповідні правові засоби, правовідносини, які виникають між суб'єктами та учасниками правозастосування, різноманітні види діяльності, які супроводжують процес застосування правових норм, а також юридично значимі результати цієї діяльності.

Ураховуючи зазначене, механізм застосування права є складним структурним утворенням, внутрішня будова якого включає в себе його основні елементи, їх взаємозв'язок та взаємодію. Відповідні елементи присутні в кожному випадку застосування юридичних норм, до них можна віднести:

по-перше, того, хто застосовує норму права: суб'єкта, який володіє владними повноваженнями, до компетенції якого входять такі дії;

по-друге, того, до кого застосовується нормативний припис: це суб'єкт, який займає в даних відносинах підпорядковане місце, його правосуб'єктність;

по-третє, яким чином відбувається застосування норми права: тут мають на увазі процедуру правозастосування, стадійність та технологію цього процесу, послідовність діянь; при цьому ураховується весь набір юридичних засобів, які забезпечують ефективне, своєчасне та послідовне застосування;

¹ Енгибарян Р. В. Теория государства и права : учеб. пособие / Р. В. Енгибарян, Ю. К. Краснов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – С. 31.

по-четверте, те, що застосовується: безпосередньо норма права, а у випадку аналогії закону чи права застосовуються або загальні принципи, або подібний закон;

по-п'яте, результат (підсумок) застосування нормативних положень: індивідуально-правовий акт, який вже, у свою чергу, регулює конкретно визначену життєву ситуацію.

Механізм правозастосування починає діяти за наявності юридичного факту, правомочності та об'єкта правового впливу. Тільки за таких умов цей механізм починає взаємодіяти з фізичними та юридичними особами, виникає система взаємозв'язків, відносин, реалізація правових норм та методів, які опосередковують правозастосування. Сам механізм набуває якісно нового стану. Його функціональними завданнями є, по-перше, забезпечення суб'єктів суспільних відносин можливістю набувати прав та обов'язків; по-друге, дослідження умов (подій, фактів, передбачених гіпотезою правової норми), тобто юридичних фактів. По-третє, з появою таких умов виникає взаємозв'язок між суб'єктами права — правовідносини. По-четверте, усі названі завдання постають для досягнення головної мети — вирішення конфліктної життєвої ситуації, розгляд юридичної справи, наслідком якої є обґрунтоване індивідуальне рішення.

Механізм застосування норм права можливо розглядати у статичці та динаміці. Статичний підхід акцентує увагу на нормативній базі застосування права, а також на структурі та організації установ, що здійснюють застосування правових норм. Динамічний — дає можливість досліджувати зв'язки, відносини, процес функціонування в межах цього механізму¹. Як наслідок, можливо виокремити три основних блоки механізму застосування норм права: нормативний, інституціональний та процесуальний.

Нормативний блок — це матеріально-правовий зміст, який опосередковує застосування права. До його складу входять нормативні акти національного та міжнародного права, а також акти, що закріплюють ціннісні пріоритети, цільові установки, інститути та принципи правозастосування.

Інституціональний блок — це система державних юридичних установ та посадових осіб, а також недержавні установи (органи місцевого самоврядування) та посадові особи недержавних установ,

¹ Старостюк А. В. Застосування норм права : навч. посіб. / А. В. Старостюк. – Ірпінь : Нац. акад. ДПСУ України, 2007. – С. 17.

які діють у межах існуючого правового поля. Сюди також належать норми права, які регламентують порядок їх діяльності, повноваження та компетенцію.

Процесуальний блок — це необхідні юридичні засоби, за допомогою яких реалізується матеріально-правовий зміст (об'єкт правового регулювання, правомочність, юридичний факт). Саме завдяки цій складовій механізм правозастосування починає взаємодіяти з фізичними та юридичними особами, виникає система зв'язків, відносин, реалізуються правові норми, методи, які опосередковують правозастосування.

До кожного з блоків у різноманітних модифікаціях входять регулятивні, охоронні та процесуально-процедурні правові засоби, причому останні визначають порядок, форму діяльності по використанню перших двох, способи їх оформлення та фіксації, стадії здійснення.

У механізмі правозастосування правові засоби володіють особливим змістовним значенням та навантаженням, а зв'язок блоків, груп правових засобів має природу чіткої закономірності. Це пояснюється тим, що від правильного вибору правових засобів для вирішення конкретних завдань залежать надійність та ефективність не тільки процесу правозастосування, а ще й правового регулювання суспільних відносин.

Важливою визначальною складовою механізму правозастосування є його принципи організації, що служать надійними юридичними орієнтирами, які спрямовують діяльність правозастосовчих органів. Їх дотримання гарантує неприпустимість порушення законності, забезпечує необхідну диференціацію правового регулювання, послідовне утвердження соціальної справедливості, стабільність юридичної практики, сприяє підвищенню ефективності та якості правозастосування.

Принципи організації механізму правозастосування можливо визначити як основні засади, вихідні положення, ідеї, які є орієнтирами, вимогами її здійснення та відображають сутнісні властивості права.

Ці принципи є об'єднуючими зв'язками, ідеологічною основою виникнення, становлення та функціонування механізму правозастосування як правового явища. Вони визначають основи правозастосовної діяльності, координують функціонування механізму правозастосування, є критерієм оцінки ефективності цієї діяльності, формують правове мислення та правову культуру.

Перш за все принципи механізму правозастосування є похідними від принципів права, конкретизують та деталізують їх. Механізм правозастосування повинен відповідати та забезпечувати реалізацію основних принципів права, зокрема, таких як: гуманізм, справедливість, рівність, верховенство права.

Принципи організації механізму правозастосування, у свою чергу, конкретизують принципи права та у концентрованому вигляді визначають основні властивості організації правозастосовної діяльності. Говорячи про якісну характеристику механізму правозастосування, важливо зазначити, що його структура та організація повинні відповідати принципам законності, справедливості, об'єктивності, рівності суб'єктів перед законом, неупередженості, незалежності юриста при веденні юридичної справи від власного інтересу та зовнішнього тиску, обґрунтованості рішень, професіоналізму, поваги до суб'єктів правовідносин і до права в цілому, в поєднанні гласності та конфіденційності, чесності та порядності у веденні юридичної справи¹. Фундаментальне значення в цьому механізмі займає принцип законності, він становить основу, базу та пронизує весь процес дії права, реалізації суб'єктивного права та юридичного обов'язку.

Отже, *механізм правозастосування* — це система взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів, наявних у кожному випадку застосування права, які становлять зміст цієї специфічної юридичної діяльності, що відрізняється владним характером та забезпечує чітку й ефективну реалізацію волі законодавця. З точки зору функції та змісту основних елементів механізм правозастосування характеризується як особлива підсистема механізму правового регулювання, блок регулятивних та охоронних правових засобів різного рівня, за допомогою яких об'єктивне та суб'єктивне право перетворюється в життя, втілюється у фактичній поведінці суб'єктів, які забезпечують правову активність та правореалізаційну діяльність.

Механізм правозастосування є складним структурним утворенням, який включає в себе: суб'єкт правозастосування, об'єкт, правозастосовчу процедуру, підстави застосування права, результат правозастосовчої діяльності (правозастосовчий акт).

Діяльність суб'єкта правозастосування повинна сприяти, примусити до реалізації правових норм, покласти відповідальність у випад-

¹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – С. 238.

ку порушення правових вимог¹. При цьому правозастосовчий суб'єкт повинен керуватися не тільки нормативно-правовими актами, які встановлюють його компетенцію, а й основоположними принципами права, що повинні бути визначальними орієнтирами при винесенні будь-якого рішення. В ідеалі правозастосовчий механізм передбачений для задоволення потреб та інтересів усього суспільства.

Перепелюк А. Механізм правоприменения: структура и принципы организации

В статье раскрыто понятие механизма правоприменения, проанализированы его структура и принципы организации. Механизм применения права характеризуется как особая подсистема механизма правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правоприменения, правовые средства, принципы организации механизма правоприменения.

Perepelyk A. Mechanism of law application: structure and principles of organization

In the article revealed the concept of mechanism of law application; analyzed its structure and principles of organization. The mechanism of law application is characterized as special subsystem of legal regulation.

Keywords: mechanism of law application, legal tools, principles of organization of law application.

---

¹ Лазарев В. В. Применение советских правовых норм / В. В. Лазарев. – Казань, 1972. – С. 33.